

Misal kneza Novaka. Faksimil (Sv. I.) + Znanstveni i stručni prilozi uz faksimil Misala. Ur. Mirjana PAVLETIĆ, Vida VUKOJA, Vid Jakša OPAČIĆ. Katedra Čakavskoga sabora Roč – Staroslavenski institut – Mozaik knjiga, Roč – Zagreb, 2020., 544 str. (1. knjiga) + 134 str. (2. knjiga).

Knez Novak, iz plemena Mogorovića, prepisao je »za svoju dušu« 1368. godine svetu knjigu, *Misal po zakonu Rimskog dvora*. Knjiga ima 270 listova, koji su u knjigu sabrani u 30 araka, sveščićâ od po četiri dvostruka lista, što čini šesnaest stranica, ukupno dakle 540 stranica. Knjigu je knez Novak, svojom rukom, ukrasio sa šest mínijatura, tj. crteža preko cijele stranice. U knjizi ima 480 što većih i što manjih inicijala, početnih slova posebno ukrašenih. Veći inicijali vrpcama se ponegdje protežu kroz cijelu stranicu, drugdje ističu početno crvenom bojom ispisano slovo, ponekad osjenčano plavom bojom. Osim zlatom, brojna su početna slova ukrašen i crvenom bojom (od pigmenta minija) najčešće u visinu dvaju redaka.

Knez Novak smatrao je, i čvrsto vjerovao, da je Sv. Jeronim za svoj narod izmislio posebno pismo, glagoljicu. Također i da je za svoj narod preveo Bibliju. I drugi su tako tada vjerovali. S njegovim su se karakterom naši glagoljaši identificirali. I oni su vjerovali da je njihov najvjerniji zaštitnik sveti Jeronim, veliki crkveni učitelj koji je na latinski jezik s grčkoga i nekih drugih istočnih jezika preveo Bibliju. Kad se kršćanstvo u Europi utvrdilo, Biblija je prevedena na mnoge nacionalne jezike upravo iz njegova latinskog prijevoda Biblije, koja je prozvana *Vulgatom*, (lat. *vulgatus* ‘općenito raširen’). Ti su prvi prijevodi postali kulturni temelji svake pojedine europske nacije.

Vjerovanje da je Jeronim ne samo tvorac glagoljice, nego i prevoditelj Svetoga pisma na latinski, ali i slavenski, pa i na hrvatski, pomoglo je glagoljici da se održi u liturgiji i u književnosti, i da i nama, Hrvatima, Biblija bude čvrsto u temeljima naše pisane i tiskane knjige. Izvori našeg prvotnog prijevoda Biblije, kako su sačuvani u našim glagoljskim misalima i brevijarima, ipak su drugoga izvora: iz mísije Svete Braće Ćirila i Metoda, i njihova prijevoda Biblije s grčkoga jezika na tzv. općeslavenski jezik na glagoljici kako ju je oblikovao sv. Konstantin Ćiril. To je bila obla glagoljica. I njezinih tragova imamo na hrvatskom prostoru. U našim krajevima glagoljaši su se ugledali na ono latiničko pismo u knjigama koje su do njih stizale, te su i oblu glagoljicu preoblikovali u uglatu jer je ona bila lakša za pisanje po pergameni, ovčjoj ili janjećoj koži priređenoj da se po njoj piše.

Knez Novak, vitez kraljevskoga dvora, išao je Jeronimovim putem. Nije, doduše prevodio Bibliju, nego je smatrao da je i glagoljska Biblija Jeronimovo

djelo. Želio je da Riječ Božja iz Biblije, iz misala koji je svojom rukom prepisao, dođe do onih koji su željni poslušati Božju poruku, a za to su se u našim krajevima brinuli popovi glagoljaši. Oni su znali čitati, i prenosili u propovjedima biblijsku poruku, a puk je pomno slušao i pamtio plemenite biblijske pripovjesti i poruke u lijepom i razumljivom jeziku. Tako je Biblija od neobrazovanih pogana oblikovala naše pretke u kršćane koji su se prihvaćanjem evandeoske poruke ravnopravno pridružili europskim kršćanskim narodima. Ono što su vjernici čuli, dobro su pamtili. Svoje su znanje prenosili u svoje obitelji i oblikovali kršćansku civilizaciju. Jezik iz knjiga naših popova glagoljaša kroz dug povijesni razvoj postao je književni jezik i zatim zajednički jezik koji svi razumijemo, prihvaćamo i njime govorimo i pišemo. Kod kuće, među svojim, govorimo narječjem koje je u čvrstom srodstvu s jezikom iz knjiga, s radija i televizije. Nekoć su i naša narječja bila u službi književnoga jezika. Tri su naša narječja po upitnoj riječi: *što, ča, kaj*. Ne odričemo se svoga zavičajnoga govora kao ni zavičajne odrednice koje su odredile našu burnu povijest: Dalmacija, Hrvatska, Slavonija. Davno smo imali i tri ravnopravna pisma: glagoljicu, latinicu, ćirilicu. Ćirilica je, doduše, potekla od grčkoga pisma, kao i latinica. Samo je glagoljica autorsko pismo svetoga Konstantina Ćirila.

Knez Novak, u mirna vremena, kad se nije ratovalo, čitao je, a zatim i pisao. Prepisao je za svoju dušu cijeli Misal jer se iz njega kroz crkvenu godinu, svakoga dana, čitaju brojni tekstovi iz Biblije, u čitanjima na misama. Čitaju se i molitve, blagoslovi i obredi. Cijela mala knjižnica tekstova. Knez Novak se zbog važnosti i vrijednosti te jedinstvene knjige prihvatio teškoga posla — prepisati glagoljicom i ukrasiti sveti tekst minijaturama, malim slikama u formatu knjige, i inicijalima, početnim slovima liturgijskih posebice biblijskih tekstova kroz cijelu knjigu. Želio je da se Misal, poslije njegove smrti, ostavi onoj crkvi u kojoj će biti pokopan, jer bi se svećenici kod misa sjetili i njega koji im je napisao svetu knjigu. Povijesne su prilike odredile drugačiju sudbinu ove knjige. Njegov sin Petar prodao je Misal 1405. za 45 zlatnika crkvi sv. Jelene u Nugli, nedaleko Roča. O tome postoji zapis: *kuplene b(ê)še te knigi ot' kn(e)za Petra, kneza Novaka s(i)na s Kr'bave za k (=40) zl(a)tiħ ino d (=5). I kupi e dobr' muž župan' Iv(a)n' priděv'kom' Piriħ (...) i župan' Marin' priděv'kom' Mišulin' (...) v Nuglé (...) ka (dvojina, = koji) te knigi pripravnista v Nuglu v crkv' s(ve)te Eleni i s(ve)toga Petra kako e zgora rečeno.* To je bila sreća za misal. Dospio je u Istru gdje se nisu tako često vodili ratovi kao na području gdje je živio knez Novak Disislavić, a to je Ostrovica, u Lici.

Knez Novak, prepisavši Misal, završio je velik posao, prevladalo ga je oduševljenje postignutim ciljem i zapisao je, glagoljicom, zapis, nekoliko dragocjenih rečenica koje danas možemo čitati kao stihove: *i pomisli v'saki h(rьst)ьѣnin' / da sa svѣtь ništare ni / ere gdo ga veče lъbi / ta ga br'že z'gubi / nu oče pomisli v'saki sada / ča se naide ot našь tada / gda se d(u)ša strahomь smete / a dila n(a)mь se skriti nete* (269b).

Srećom: njegovo se djelo nije sakrilo, dapače pomoglo je da bude predložak za nove knjige, tiskane strojevima, u mnogo primjeraka kojima će se promijeniti slika svijeta jer će se i znanje i mudrost širiti i izvan knjižnica samostana i crkava. Želja i volja za znanjem pomoću knjiga preoblikovala je dotadašnji svijet. Na bolje.

Kad se u Mlecima slagala, pomičnim glagoljskim slovima, tj. slovo po slovo, prva tiskana hrvatska knjiga, a to je bio i opet misal, dapače Prvotisak – prva hrvatska tiskana knjiga – žakan Juri iz Roča koji je Novakov misal donio u Mletke, ljubomorno je bdio nad knjigom koju je donio slagarima. Kad se sretan vraćao u Istru, u Roč, prešavši more, odmorio se od dugoga puta u Izoli te je napisao usklik radosti koji možemo danas pretvoriti se u stihove: *Vita Vita štampa naša gori g're / tako ê oču da naša gori gre / ·1482· m(êse)ca iûna ·20· i ·6· d'ni / to bê pisano v grade Izule / to pisa ûri žakanь iz' roča / B(ogь) mu pomagai i vsemь / ki mu dobro otê* (270d).

Novakov misal preživio je stoljeća. Poslužio je redaktorima (urednicima) naše prve tiskane knjige, Misala koji je tiskan (vjerojatno) u svjetskom središtu onovremenoga tiskarstva, u Mlecima (Veneciji).

Ovaj je faksimil s popratnom knjigom znanstvenih i stručnih tekstova o *Misalu kneza Novaka* – nakon ranijih pokušaja koji zbog različitih razloga nisu mogli uspjeti – objavljen u godini koja će ostati zapamćena po dvije nevolje – potresu i epidemiji. Jedna je od tih nevolja – epidemija, ali ona kuge – ostala zabilježena iz pera ročkoga župnika Šimuna Grebla u Novakovu kodeksu u kojem je na kraju misalskoga teksta (269v) svojim poznatim lijepim rukopisom kurzivnom glagoljicom zapisao: *1512 marča na 15. pop Simun Greblo pisa · bê morija*.

Među sačuvanim hrvatskoglagoljskim kodeksima, Novakov je misal najbogatiji zlatnim ukrasima, pa je bilo posebno važno da i u presliku on pršti ljepotom i sjajem kao kad je upravo izašao ispod pera prepisivača, plemenitoga kneza Novaka. Zlatom izvedeni uresi inicijala i minijatura posebno su važno svojstvo Novakova misala, a danas su posve rijetki majstori koji bi znali zlato nanijeti u kodeks na način na koji se to činilo u Novakovo doba. Zato se za ovaj faksimil učinilo najviše što je bilo moguće, pa je grafička urednica

Marija Morić mjesta na koja je nanosena zlatna folija digitalno obradila kako bi uresi bili što je moguće sličniji izvorniku. O raskoši izvornoga uveza, koja je morala biti, nisu nam sačuvani nikakvi podaci, pa je na osnovi pojedinih likovnih elemenata iz Misala Frane Paro dizajnirao vrlo lijepo izvedene korice od mliječno bijele kože ukrašene zlatnim i slijepim otiskom. Knjiga se zatvara ručno izrađenim dvjema mjedenim kopčama, a onda se još – za bolje čuvanje – ulaže u čvrst ovitak (kojega je, prateći Parovu ideju, dizajnirao Krešimir Ivanček).

U popratnoj se knjizi, pored uvodne *Riječi urednika* (str. 6–7; *Editors' foreword*, str. 82–83), našlo šest tekstova. Svi se, osim popisa tekstova koje Misal sadrži, nalaze u hrvatskome izvorniku i prijevodu na engleski. Najprije je Mateo ŽAGAR dao općenit pregled okolnosti nastanka i povijesti *Misala kneza Novaka*, a uz to je i ponudio kraću paleografsku raščlambu Novakova rukopisanja (*Misal kneza Novaka (1368.) u kontekstu hrvatskoga glagoljaštva*, str. 8–23; *The Missal of Duke Novak (1368) in the context of Croatian Glagolitic literacy*, str. 84–98). Potom je Kristijan KUHAR čitatelju dao uvid u svojstva i povijest nastanka rimskih misala te u taj okvir smjestio Novakov misal (*Misal kneza Novaka (1368.) u kontekstu europskih misala rimskoga obreda*, str. 24–29; *The Missal of Duke Novak (1368) in the context of European Roman Rite missals*, str. 99–105). U ponešto popravljenom ranije objavljenom tekstu akad. Krune PRIJATELJA i Ivane PRIJATELJ PAVIČIĆ još su jednom predstavljene poznate minijature Novakova misala (*Minijature u Misalu kneza Novaka*, str. 31–39; *Miniatures in the Missal of Duke Novak*, str. 107–115). Na osnovi brojnih ranijih rasprava o temama ranoga tiskarstva i srednjovjekovnih rukopisnih kodeksa, Frane PARO je raspravio više pitanja vezanih za strukturu omjera teksta u odnosu na stranicu, dvolist i arak Novakova kodeksa (*Zašto je knez Novak zavjetni misal pisao s 29 redaka u stupcu?*, str. 40–49; *Why did Duke Novak write his votive missal with 29 lines per column?*, str. 116–125). Svakom će čitatelju laiku kojega zanima što zapravo piše u misalu kojega je Novak napisao mnogo pomoći čitak tekst Ane ŠIMIĆ *Kako pisati i čitati glagoljicu?* (51–61; *How to write and read Glagolitic script*, str. 127–134). Akad. Anica NAZOR je već prije dosta vremena bila pripremila popis tekstova koji se nalaze u Novakovu misalu, a on je sada i našao pravo mjesto da bude otisnut (*Sadržaj Misala kneza Novaka – The contents of the Missal of Duke Novak*, str. 62–80).

Izdanje su uredili, svaki za svoju ustanovu kao nakladnika: Mirjana PAVLETIĆ (ispred Katedre Čakavskoga sabora Roč), Vida VUKOJA (ispred Staroslavenskoga instituta) i Vid Jakša OPAČIĆ (ispred Mozaika knjiga).

Iako ovaj faksimilni otisak Novakova misala nije opremljen transliteracijom s pridruženim kritičkim aparatom, ipak ga treba prepoznati kao najvažnije izdanje hrvatskoglagoljskoga misala nakon *Hrvojeva misala*. S obzirom na ljepotu i ukupnu vrlo visoku razinu pisarskoga i iluminatorskoga umijeća Novaka i njegovih mogućih suradnika, a koje faksimil u okviru svojih mogućnosti uspješno komunicira današnjem čitatelju – ovo je izdanje bez sumnje prvorazredni događaj ukupne hrvatske kulture, posebno u području povijesti hrvatske knjige i pismenosti. Izvrsno će koristiti za potrebe upoznavanja i predstavljanja dometa hrvatske kulturne povijesti te kao poticaj za nastavak dobre tradicije izdavanja važnih hrvatskoglagoljskih rukopisnih kodeksa.

JOSIP BRATULIĆ

KRITIČKO IZDANJE DIVOŠEVA ČETVEROEVANĐELJA

Divoševo evanđelje. Studija i kritičko izdanje teksta. Priredila Lejla NAKAŠ. Univerzitet u Sarajevu, Institut za jezik. Edicija Posebna izdanja, knj. XXXI. Sarajevo 2018., 499 str.

U opširnoj studiji koja prethodi kritičkomu izdanju Divoševa četveroevanđelja Lejla Nakaš ne opisuje samo ovaj kodeks i njegovo mjesto među bosanskim evanđeljima, nego se dotiče i mnogih značajnih paleoslavističkih tema.

Divoševo evanđelje (Div.), bosanski spomenik iz druge četvrtine 14. st., otkriveno je 1960. god. u crkvi sv. Nikole u Podvrhu kod Bijeloga Polja, a čuva se na Cetinju u Manastirskoj riznici pod brojem 323. Pisano je za usorskoga velikaša Divoša Tihoradića (iz Završja) koji se pojavljuje i kao svjedok u poveljama bana Stjepana Kotromanića 1332–1333. godine. Ovo se četveroevanđelje smatra jednim od najbogatije ukrašenih srednjovjekovnih crkvenoslavenskih kodeksa, što svjedoči o rangu njegova naručitelja čije se ime čak četiri puta javlja na marginama Div. Rukopis nije u cijelosti sačuvan. Sastoji se od 186 folija od kojih je 180 (originalnih) pergamentnih lijepom poluuncijalom kaligrafski ispisao Manojlo Grk i šest papirnih koje su rezultat reparatorskoga rada provedenoga krajem 15. ili početkom 16. st. u pravoslavnom okružju gdje je Div. na poseban način prilagođavan liturgijskim potrebama.

Kodeks (opsega 22,5 × 16,5 cm) pisan je jednostupčano s po 22 retka po stranici. Sačuvani tekst sadrži mnoge lakune, a nedostaje i prvi kvaterion. Ne ka su mjesta (likovni priloz?) možda zbog neprikladnosti i isijecana. Evan-